ISSN: 2458-827X

Sayı / Volume / سان: 2017/10

ULUSLARARASI UYGUR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi

Sayı | Volume | سان 2017/10

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
International Journal of Uyghur Studies
خەلقارا ئۇيغۇر تەتقىقاتى ژۇرنىلى

Uygur Araştırmaları Dergisi, Uygurlarla ilgili çalışmaların yayınlandığı uluslararası standartlarda, hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayımlanır. Uygur Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları ile tanınmış en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.uygurarastirmalari.com ve www.uyghurstudies.com'a aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

ISSN: 2458-827X

İletişim:

Doç. Dr. Adem ÖGER

Adres:

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Halk Bilimi Bölümü, Merkez/Nevşehir, Türkiye

E-Posta:

uygurarastirmalari@gmail.com

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
International Journal of Uyghur Studies
خەلقارا ئۇيغۇر تەتقىقاتى ژۇرنىلى

DERGİ HAKKINDA

Uyguristik genel Türkolojinin önemli kollarından biridir. Bugün Uyguristikle ilgili çalışmalar Türkiye, Çin, Rusya, Kazakistan, İsveç, Almanya, ABD ve Japonya başta olmak üzere farklı coğrafyalarda sürdürülmektedir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Uyguristikle ilgili çeşitli ülkelerde ve farklı disiplinlerde yapılan bilimsel araştırmaları yayınlamayı, bu çalışmaları uluslararası düzeyde erişilebilir hale getirerek bu konudaki bilgi akışını sağlamayı ve bu suretle Türkolojinin gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Uygur ve Uygur ilindeki diğer Türk boylarıyla ilgili her türlü çalışmanın da yer aldığı bu dergi, Türkoloji'de bir literatür oluşturmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Uygur ve Uygur ilindeki diğer Türk boyları (Kazak, Kırgız, Özbek vb.) ile ilgili dil, edebiyat, folklor, tarih, sanat, kültür, ekonomi gibi konularda bilimsel makaleler, derlemeler, kitap tanıtım yazıları ve aktarmalar yayımlayan hakemli elektronik bir dergidir. Yılda iki sayı olmak üzere 6 ayda bir yayımlanan bu dergide Türkoloji'nin genel konularıyla ilgili yazılara da yer verilebilir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alanda çalışmaları bulunan en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır.

Yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.uygurarastirmalari.com**'a aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, kaliteli ve disiplinli yayıncılık anlayışı ile akademik camiada, Uygurlarla ilgili çalışmalar esas olmak üzere Türkoloji ile ilgili her türlü bilimsel çalışmanın yer aldığı önde gelen yayınlardan biri olma amacı taşımaktadır.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi Arastirmax, ERIHPLUS, ASOS, InfoBase Index, MIAR, Sparch Indexing, MLA, I2OR, Türk Eğitim İndeksi, IdealOnline, SOBIAD, WorldCat, UR gibi uluslararası veritabanları ve indeksler tarafından taranmaktadır.

İmtiyaz Sahibi | Lisence Owner
Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Editör | Editor
Doç. Dr. Adem ÖGER

Editör Yardımcıları | Editor Assistants
Yrd. Doç. Dr. Erkan HİRİK
Yrd. Doç. Dr. Neşe HARBALİOĞLU
Arş. Gör. Kübra YILDIZ ALTIN

Yayın Kurulu | Editorial Board
Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Erkin EKREM (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkin EMET (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma AÇIK (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülbehrem MOLOTOVA (Almata Şarkşunaslık Enstitüsü)
Doç. Dr. Serdar YAVUZ (Adıyaman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ (Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erkan HİRİK (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsa SARI (Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mağfiret Kemal YUNUSOĞLU (Beykent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR (Uludağ Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat ORHUN (Bilgi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Neşe HARBALİOĞLU (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nur Ahmet KURBAN (Gümüşhane Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nuraniye HİDAYET EKREM (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY (Uşak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Rahile KAŞGARLI (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan ÖZTÜRK (Konya N. Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Seçil HİRİK (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Dr. Ablet SEMET (Georg-August University)

Dr. Gülzade TANRIDAĞLI (Mimar Sinan G.S. Üniversitesi)
Dr. Kaiser Abdurusul ÖZHUN (Debrecen University)
Jun SUGAWARA (Tokyo University)
Ruslan ARZİYEV (Almata Pedagoji Enstitüsü)

Yayın Danışma Kurulu | Board of Editorial Advisor
Prof. Dr. Abdulkadir DONUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞİL (Mimar Sinan G. S. Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Gül SERTKAYA (İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dmitriy D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Erhan AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU (Mimar Sinan G. S. Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Kutluk KADİRİ (Kagoşima Uluslararası Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hava SELÇUK (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Peter ZİEME (Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities)
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sultan Mahmut KAŞGARLI (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Süer EKER (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli Öğretim Üyesi)
Doç. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Genel Koordinatör | General Coordinator
Yrd. Doç. Dr. Nur Ahmet KURBAN

Yabancı Dil Sorumluları | Responsibles for Foreing Language
Barış ERİÇOK – Merve BULUT – Hesenjan ABDUVAHİT

Düzelti Sorumluları | Responsibles for Revision
Ebru KILIÇ – Tugba GÖNEL SÖNMEZ – Kübra YILDIZ

Kaynakça Sorumluları | Responsibles for Bibliography
Erdi ERBEDEN – Tuğba BAYRAKDARLAR

Sanat Danışmanı | Art Advisor
Pınar GÜNGÜR

Baskı Sorumluları | Responsibles for Printing
Kadir HALTAŞ – M. Emin DEDE

Dış Temsilciler | Representatives of Foreing Country
Abdurop POLAT (Çin Halk Cumhuriyeti)
Ablet SEMET (Almanya)
Alfiya YUSUPOVA (Tataristan)
Almas ŞEHYULOV (Rusya)
Anidah B. ALİAS (Malezya)
Burak GÖKBULUT (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)
Dilorom HAMROEVA (Özbekistan)
Erkin SIDIK (Amerika Birleşik Devletleri)
Gülbehrem MOLOTOVA (Kazakistan)
İrfan MORİNA (Kosova)
Jun SUGAWARA (Japonya)
Kaiser Abdurusul ÖZHUN (Macaristan)
Memettursun Zunun Oqya (İngiltere)
Ramiz ASKER (Azerbaycan)
Varis ABDUKERİM (Fransa)
Zulhayat ÖTKÜR (İsveç)

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'nin 2017/10. sayısını sizlerle buluşturmanın onurunu ve mutluluğunu yaşıyoruz.

5. yılını tamamlayan dergimizin bu sayısında Uygur tarihi, folkloru, dili, edebiyatı ve kültürü üzerine özgün makalelerle, çeviri/aktarmalarla ve bazı yeni eserlerin tanıtıldığı/değerlendirildiği yazılar ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

Bu sayıda 11 özgün makale, 2 çeviri, 2 tanıtma/değerlendirme yazısı yer almaktadır. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısının kapak tasarımı, Kazakistan'da yaşayan genç Uygur ressam Venera Vazhitova'nın bir resmi ile dergimizin sanat danışmanı Öğr. Gör. Pınar GÜNGÜR tarafından hazırlanmıştır.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, bir yandan dünyanın farklı coğrafyalarında Uygurlar üzerine akademik çalışmalar yapan araştırıcıların katkılarıyla yazar kadrosunu genişletip daha nitelikli yazılara yer vermeye çalışırken diğer yandan da uluslararası standartları yakalamış akademik bir yayın organı olma yolunda uluslararası veritabanı ve indekslerde taranmaya gayret ederek hedeflenen noktaya sağlam adımlarla ilerlemektedir. Bu noktada Dergimizde yayınlanan yazıların ulaştığı ve takip edildiği ülkelerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan değerli yazarlara, hakemlere, dergimizin kurullarında görev yapan bilim insanlarına teşekkür eder, makalelerin ilgililere yararlı olmasını dilerim.

Doç. Dr. Adem ÖGER

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN (Çankırı Karatekn Üniversitesi)

Doç. Dr. Özgür AY (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet TURAN TÜRK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ali ILGIN (İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erkan HİRİK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Gülser OĞUZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kemal GÖZ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Neşe HARBALİOĞLU (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nilay AĞIRNASLI (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Raile ABDULVAHİT KAŞGARLI (İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. RECEP TEK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Dr. Tuğba GÖNEL SÖNMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi

Sayı | Volume | سان 2017/10

İçindekiler / Index

Dergi Hakkında ve Editörden.....i-viii
İçindekiler.....ix

"İz" Romanında Örf Âdet ve Geleneklerle İlgili Unsurlar Üzerine | On the Folkloric Elements of the Novel "İz" | **Alimcan İnayet**.....1-13

Yeni Uygur Türkçesinde Benzerlik İşlevli Yapım Ekleri | New Uyghur Similarity in Turkish Functional Production Attachments | **Aysun Demirez Güneri**.....14-21

Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi | Importance of Lotus Flower in Different Cultures and Comprehensively Explain the Use of it in Landscape Design | **Mahire Özçalık**.....22-28

Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tarikatname | A Tarikatname Which was Written in Chagatai Turkish | **M. Malik Bankır**.....29-41

İsveç Türkolojisinden İki Bilgin: Gustaf Raquette Ve Gunnar Jarrİng | Two Scholars from the Swedish Turcology: Gustaf Raquette & Gunnar Jarring | **Mehmet Turgut Berbercan**.....42-54

Uygur Asıllı Dilbilimci Mirsultan Osmanov ve Lobnor Ağzı | Mirsultan Osmanov, A Linguist of Uigur Origin And Lobnor Dialect | **Minara Aliyeva Çınar**.....55-66

Computatıonal Lınguıstıcs and Adaptatıon of Turkıc Languages to Computer | Bilişimsel Dilbilimi ve Türk Dillerinin Bilgisayara Uyarlanması | **Murat Orhun**.....67-74

"Uygurlu" Sözcüğü Üzerine | On the Word "Uygurlu" | **Raile Abdulvahit Kaşgarlı**.....75-80

Uygurca Yazılmış Meslek Risalelerinin Ses Özellikleri | Phonetic Features of Occupational Booklets Written Uyghur | **Serkan Çakmak**.....81-103

Hokand Hanlığında Uygurlar | Uyghurs in Khokand Khanate | **Şerali Koldaşev**.....104-112

Çağdaş Uygurcada 'Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi' Ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması (2) Hazirqi Zaman / Şimdiki Zaman | State-Tense Category Forms in Modern Uyghur and Comparison With Turkish (2) The Present Tense | **Zemire Gulcalı**.....113-143

Çeviri ve Aktarmalar

Xinjiang Uygurlarındaki Şii Müslümanlar Hakkında Yarkent İlçesindeki Saha Araştırmasından | A Preliminary Study on the Uyghur Who Believe in Shiite Islam in Yarkand County, Xinjiang- A Case Study of Yarkand County | **Mukaidaisi Muhetaer**.....144-152

Kutadgu Bilig'in Üslûbu | Literary Style of Kutadgu Bilig | **Yusufcan Yasin**.....153-158

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

Neşe Harbalioğlu (Ed.), Raile Abdulvahit Kaşgarlı (Yayıma Haz.), Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017, 347 s. | **Kamile Serbest**.....159-160

Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risāle-i Müze-Düzluk (Ayakkabıcılık Risalesi), Yay. Haz: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017, 289 s. | **Tugba Gönel Sönmez**.....161-162

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/10

UYGURCA YAZILMIŞ MESLEK RİSALELERİNİN SES ÖZELLİKLERİ*

Phonetic Features of Occupational Booklets Written Uyghur

*Serkan ÇAKMAK***

Özet

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sincan'ın güneyinde yerli Uygurlar tarafından Çağataycadan geliştirilen yeni bir yazı dili oluşmuştur. Doğu Türkçesi diye adlandırılan bu dil, Çağatayca ile Yeni Uygur Türkçesi arasında bir geçiş evresi gibidir. Söz konusu Türk dili, Klasik Çağataycadan özellikle leksik ve fonetik açılardan farklılıklar gösterir. Şüphesiz bu değişikliğin asıl sebebi, bu Türk diliyle yazılan eserlerin büyük bir kısmının halk edebiyatı ürünleri olmasıdır. Halktan kişiler tarafından kaleme alınan bu ürünlerde söz varlığı ve ses bilgisi açısından birçok ağız özelliği tespit etmek mümkündür.

Bu çalışmada bugün İsveç'te Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonunda yer alan Türkçe on meslek risalesinin ses bilgisi özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan risale nüshaları, büyük oranda on dokuzuncu yüzyıl sonlarıyla yirminci yüzyıl başlarında Kaşgar, Yarkend ve Hoten gibi merkezlerde halktan kişilerce kaleme alınmıştır. Çokça ağız özelliğini barındıran bu metinlerin ses bilgisi açısından değerlendirilmesi, hem diyalektoloji hem de Türk dili tarihi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada, meslek risalelerinde tespit edilen ses olayları risale nüshalarından alınan örneklerle farklı başlıklar altında ortaya konulmuş ve bu ses olaylarının hangi Uygur ağzında olduğu dipnotlarda belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Meslek risaleleri, Uygurca, Ses Bilgisi, Jarring Koleksiyonu*

Abstract

As from second half of nineteenth century, a new literary language based upon Chagatai has been developed by native Uyghurs in southern of Xinjiang. The language called Eastern Turki can be considered a language of transitional stage from Chagatai to New Uyghur Turkic. The particularly lexical and phonetic properties of aforementioned Turkic language are more different Chagatay's linguistic features. Undoubtedly, the main cause of this differences is the fact that the most of texts written in this turkic language are popular works. These works which are written by ordinary people have a lot of dialectal features in regard to lexicology and phonetic.

In this paper, phonetic features of ten occupational manuscripts which are in Jarring Collection at Lund University in Sweden are detected. The examined manuscripts are written by ordinary people in urban areas such as Kashgar, Yarkand and Hotan, at the later of nineteenth century to the beginning of twentieth century. Phonetic examining of these manuscripts which have a good deal of dialectical properties is very important in terms of dialectology and history of Turkic languages. In this paper, determined phonetic properties in the occupational manuscripts have been revealed under the various titles. The dialects which have these phonetic features have been stated in the footnotes.

Keywords: *Occupational booklets, Uyghur, Phonetics, Jarring Collection*

---

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yapılan "Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** *Yrd. Doç Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE, E-posta: serkancakmak@atauni.edu.tr.*

Giriş

Bu çalışmanın dil verileri, bugün İsveç'te Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonunda yer alan ve Çağatay Türkçesinin artık tarih sahnesinden çekilerek yerini Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerine bıraktığı bir devirde,[1] Tarım Havzası civarında yaşayan Uygurların diliyle yazılan on farklı meslek risalesinden elde edilmiştir.

Kültür ve folklor açısından son derece önemli olan bu meslek risaleleri; halktan kişilerce kaleme alınmış olmaları, birçok mesleki terimi ihtiva eden zengin sözcük dağarcığına sahip bulunmaları ve yazıldıkları dönemin bir geçiş devri olması münasebetiyle dil açısından da oldukça ehemmiyetli verileri bünyesinde taşımaktadır[2].

Ses değişiklikleri, ağızların standart dilden en önemli farklılaşma yönüdür. Bu nedenle bir dilin tarihî süreci içerisinde değişimden ilk payını alan seslerdir. Bu anlamda meslek risaleleri gibi geçiş dönemlerine ait halk diliyle yazılmış metinlerin ses bilgisi özelliklerinin ortaya konulması hem diyalektoloji (lehçe bilimi) hem de dil tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. İşte meslek risaleleri gerek yazıldıkları dönem gerekse halk ürünleri olması açısından bize oldukça zengin bir fonetik veri sağlamaktadır.

Risale metinlerinde tespit edilen ses bilgisi özellikleri, risalelerden alınan örneklerle bu çalışmada sunulmuştur. Örnekler; yanlarına geçtiği meslek risalesi, geçtiği sayfa ve bulunduğu satır numaraları yazılarak gösterilmiştir. Bunun için öncelikle risale nüshalarının her biri için bir büyük harf remiz olarak kullanılmıştır. Birleşik fiilin çekimli örneğinin ardından kullanılan büyük harfler risale nüshalarını, ardından sayılarla birlikte yazılan küçük harfler (a ve b), sayfa numaralarını ve yatık çizgi (/) sonrasında yer alan rakamlar ise satırları göstermektedir.

Büyük harf remizleri ile temsil ettikleri risale nüshaları ve koleksiyon kayıt numaraları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

---

[1] 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar, tarihî adıyla Doğu Türkistan bölgesinin güneyinde, bilhassa Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi merkezlerde yaşayan yerli halkın hem konuşma dili hem de kaleme aldığı popüler metinlerin dili, başta meslek risalesi metinlerinin yer aldığı koleksiyona adını veren ve koleksiyona bu nüshaları kazandıran İsveçli Türkolog Gunnar Jarring olmak üzere Batılı müsteşriklerce İngilizce "Eastern Turki" adıyla anılmaktadır. Söz konusu Türk dili için Batılı araştırmacılar çalışmalarında "Eastern Türki" tabiri dışında "Uyghur, Turki Language ve Alte Şeher Türki" adlarını da kullanmışlardır. Eastern Turki terimi, kapsamı ve Batılı Türkologların bu dille ilgili çalışmaları hakkında genel bir değerlendirme için bakınız: Süleyman 2016: 58-77.

[2] Meslek risaleleri hakkında son zamanlarda Türkiye'de birçok çalışma yapılmıştır bunlardan kitap boyutunda yapılan çalışmalar şunlardır: Alyılmaz, S. (2011). Risâle-i Mûze-dûzluk (inceleme-metin-dizin). Ankara: Elik Yayınları, XII+335 s; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risāle-i Dehkānçılık (Çiftçilik Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017, X+210 s; Adem Öger ve Filiz Kılıç (Ed.), Risāle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016, VII+102 s; Adem Öger ve Filiz Kılıç (Ed.), Risāle-i Kassāblık (Kasaplık Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Hüseyin Karakaya, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016, VII+181 s; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risale-i Aşfezlik(Aşçılık Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Kadri H. Yılmaz-Ahmet Turan Türk-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016, VII+162 s; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risâle-i Mûze-Dûzluk (Ayakkabıcılık Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017, VII+289 s; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risale-i Harratlık- (Ağaççılık Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Hüseyin Karakaya-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016, VII+166 s; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), Risale-i Nemed-Mâllık (Keçecilik Risalesi), Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Hüseyin Karakaya-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016, VII+164 s.

REMİZ HARFİ	MESLEK RİSALESİNİN ADI	KAYIT NUMARASI
A	RİSĀLE-İ MŪZE-DŪZLUḲ	Prov. 500
B	RİSĀLE-İ NĀN-VĀYLIḲ	Prov. 41
C	RİSĀLE-İ KĀSİB	Prov. 2
D	RİSĀLE-İ SODAGERÇİLİK	Prov. 397
E	RİSĀLE-İ RENG-RİZLİK	Prov. 68
F	RİSĀLE-İ ḲAŚŚĀBLIḲ	Prov. 36/2
G	RİSĀLE-İ DEHḲĀNÇILIḲ	Prov. 396/4
H	RİSĀLE-İ BĀFENDELİK	Prov. 405/3
I	RİSĀLE-İ TEMÜRÇİLİK	Prov. 38
J	RİSĀLE-İ ÇĀRVĀDĀRÇILIḲ	Prov. 400/5

1.2. Ses Özellikleri

Ele alınan meslek risalelerinin ses özellikleri çoğunlukla birbirine benzemekle birlikte birtakım ses özellikleri bazı risalelere münhasır kalmıştır.

Risalelerin, genel olarak, ses özelliklerinin daha ziyade Çağataycaya mı yoksa Uygurcaya mı yakın olduğunu, Uygur ağızlarından hangi ağzın özelliğini daha ziyade gösterdiğini tespit edebilmek için ses özellikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra tüm ses özelliklerinin sebepleri de ifade edilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Ünlü Değişmeleri

Risalelerde karşılaşılan ünlü değişmeleri, kelimelerin tarihî durumları da göz önünde bulundurularak hadisenin adına göre tasnif edilmiştir.

1.2.1.1. Yuvarlaklaşma

Kelime içerisindeki düz ünlülerin çeşitli sebeplerle yuvarlak ünlülere dönüşmesi neticesinde meydana gelen ses olayıdır.

-1. a- > o-

aruk DLT 45[3] > **o**ruġ[4] D8a/7

-2. -e- > -ü-

etük DLT 46 > **ö**tük A11a/1

Gerileyici benzeşme yoluyla ilk hecedeki düz-geniş ünlüler (a,e) ikinci hecedeki dar-yuvarlak ünlünün tesiri altında geniş-yuvarlak (o,ö) ünlülerine dönüşmesi hadisesi Çağatay Türkçesi döneminde birkaç kelimede (Eckmann: 2009: 33-34; Argunşah 2013: 84-85; Teres 2013: 55) görülmekle beraber çağdaş Uygurcanın önemli seslik özelliklerinden biridir (Doğan 2014: 5-6; Yazıcı Ersoy 2007: 365; Kaydarov, Sadvakasov, Talipov 1963: 232; Necip

[3] "DLT" şeklinde kısaltması kullanılan Kāşgarlı Mahmud'un Dîvānu Lugāti't-Türk adlı eserinden verilen örneklerde kısaltmanın yanında verilen sayı DLT'nin yazma nüshasındaki sayfa sayısını göstermektedir. Ayrıca "aruḳ" kelimesinin yazma nüshadaki yazılışında "re" (ر) harfinin silik kırmızı mürekkeple hem üzerinde ötre hem de altında esre işareti yer almaktadır. Bu nedenle Atalay ve Clauson tarafından "arıḳ" Dankoff-Kelly tarafından "aruḳ" şeklinde okunmuştur. (DLT 2014: 31)

[4] Bu kelimenin tarihi ses gelişimi şöyle gerçekleşmiştir: arıḳ > aruḳ > aruġ > oruġ

1971: 55) ve bu özellik, Çağatay grubu içerisinde yer alan Özbekçe ve Uygurcayı birçok ortak noktasına rağmen birbirinden ayıran özelliklerdendir (Tekin 2005: 382)

-3. -ı > -u

uyḳ**ı** > uyḳ**u**

uyḳıdın A36a/3 > uyḳudın C11a/8

oḳ**ı**- > oḳ**u**-[5]

oḳımaḳ kérek E11b/7 > oḳumaḳ kérek D41a/6

İki heceli kelimelerde ilerleyici benzeşme yoluyla ikinci hecedeki düz ünlülerin yuvarlaklaşması hadisesi, Çağatayca döneminde görülmeye başlamıştır (Argunşah 2013: 85; Teklimakani 2004: 113). Bu ses olayı, yukarıdaki iki kelimede de (oḳı-, uyḳı) görülür. Söz konusu kelimeler bugün Uygur yazı dilinde (UTİL 1995: 661, 774) ilerleyici benzeşme neticesinde son hecesi yuvarlaklaşmış olarak (oḳu-, uyḳu) yer almaktadır. Ancak risalelerde çoğunlukla yuvarlak ünlülü şekilleri olmakla birlikte düz ünlülü şekillerine de rastlamak mümkündür. Düz ünlülü arkaik şekle günümüz Uygur ağızlarında tesadüf edilmemiştir. (Emet 2008: 114)

-4. -e- > -ö-

t**e**pe > t**ö**pe/t**ö**fe

töfede B67b/7

-5. e- > ö-

eb > **e**w > **ö**w > **ö**y[6]

öyde G50b/4

-6. -a- > -u-

b**a**ba > b**u**ba

baba-yı rûmį E5b/5-6 > buba-yı rûmį D9a/5

-7. a- > o-

ābādān > **a**bdan > **o**bdan

obdan bolur C26b/9

Yukarıdaki örneklerde çift dudak ünsüzleri “p” ve “b” yanlarındaki düz ünlülere (e, a) tesir ederek yuvarlaklaştırmıştır.

1.2.1.2. Düzleşme

-1. ü- > i-

ünde- DLT 139 > **i**nde- indedi ‘çağırdı, davet etti’ D22b/3

---

[5] Eski Türkçe döneminde düz ünlülü haliyle karşımıza çıkan (DLT 2014: 459; Clauson 1972: 79) ve bugün Yeni Uygur Türkçesinde yuvarlak ünlülü şekliyle mevcut bulunan “oku-” fiili Risāle-i Nān-vāylıḳ’ta hen düz ünlülü “oḳı-” hem de yuvarlak “oḳu-” şekliyle görülürken Risāle-i Reng-rįzlik’te yalnızca düz ünlülü “oḳı-” (اوقيماق) yazımıyla görülmektedir.

[6] Orhon Türkçesi döneminde “eb” şeklinde olan kelime (Tekin 1998: 101) patlayıcı “b” ünsüzünün açıklık derecesinin artması ile Eski Uygur Türkçesi döneminde sızıcılaşarak çift dudak ünsüzü olan “w” sesine dönüşmüş ve kelime “ew” şeklini almıştır (Eraslan 2013: 87). Akabinde çift dudak ünsüzü “w”nin tesiri altında gerileyici benzeşme ile düz “e” ünlüsü yuvarlaklaşmış ve kelime “öw” şeklini almıştır (Ata 1997: 511). Son olarak “w” sesinin açıklık derecesini artırarak akıcılaşması neticesinde kelime Çağatayca ve çağdaş Uygurca yazı dillerinde “öy” şeklini almıştır (Argunşah 2013: 85; Teklimakani 2004: 110).

-2. -ö- > -i-

t**ö**ge/tüge > töve/tüve > t**i**ve[7] J33a/4

Yukarıdaki örneklerde gerileyici benzeşme ile ikinci hecedeki düz ünlü "e" ilk hecedeki yuvarlak vokali etkileyerek düzleştirmiştir. Gerileyici benzeşmeye bağlı bu düzleşme hadisesinin Çağatay Türkçesi döneminde de örneklerine rastlanmıştır (Argunşah 2013: 85).

1.2.1.3. Genişleme

-1. -ı > -e

alt**ı** H37b/6 > alt**e** B47b/3

-2. -i > -e

yett**i** G24b/4 > yett**e** F59b/6

Yeni Uygurcada bazı iki heceli kelimelerin dar ünlüyle biten ikinci hecelerindeki dar ünlülerin genişlediği görülür (Öztürk 2010: 14; Doğan 2014: 7). Yukarıdaki her iki kelimede de ilk hecedeki geniş ünlü, ilerleyici benzeşmeyle ikinci hecedeki dar vokali genişletmiştir.

Bu sayılar, Doğu Türkçesinin tüm tarihî lehçelerine ait yazılı eserlerde ikinci hecelerindeki ünlü dar olarak yazılmıştır. Ancak modern Uygurca, hem devamı niteliğinde olduğu Çağataycadan hem de en yakın akrabası olan Özbekçeden söz konusu sayıların son ünlüsünü genişletmesi yönüyle ayrılır.

Risalelerde ise bu sayıların hem dar ünlülü arkaik şekillerine hem de geniş ünlülü yeni biçimlerine rastlanır.[8]

-3. -a- > -ı-

yal**ı**ñ A66b/3 > yal**a**ñ A6b/1

Risalelerde ilerleyici benzeşme yoluyla ikinci hecesindeki dar ünlüyü genişleten bir başka örnek de "yalıñ"dır. Modern Uygur yazı dilinde ve ağızlarında geniş ünlülü (yalañ) olarak telaffuz edilen bu kelime, Eski Türkçe dönemine ait dil yadigârlarında kaydedildiği (Gabain 2007: 308) gibi risalelerde hem dar hem de geniş ünlülü iki varyasyonu birlikte kullanılmıştır.

1.2.1.4. Daralma

-1. -e > -i / -a > -ı

---

[7] Uygur ağızlarında her üç varyasyonuna da rastladığımız (Jarring 1964: 309) "tive" 'deve' kelimesi, çağdaş Uygur edebî dilinde "töge" şekliyle kullanılmaktadır (İL 1999: 337). Ancak metinlerde kayıtlı şekil bugün Kaşgar-Yarkent ağızlarında da kullanılan "tive" şeklidir (Shaw 2014: 262, Raquette 1927: 15). Bu şekil aynı zamanda Karahanlı, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerine ait eserlerde de karşımıza çıkan şekildir. Bk. Paçacıoğlu 2006: 561

Tarihî lehçelere ait dil yadigârlarında her ne kadar "tive" varyantı yer alsa da fonetik açıdan Uygur yazı dilindeki "töge" şeklinin daha arkaik bir biçim olması gerekir. Nitekim bünyesinde bir patlayıcı ses barındırmaktadır. Seslerin doğal gelişim kuralları dikkate alındığında patlayıcı sesten sızıcı sese doğru bir değişimin olduğu görülür (Gemalmaz 2010: 150).

Bu anlamda kelimenin fonetik olarak (töge/tüge > töve/tüve > teve/tive) gelişimini takip etmesi gerekir. Zira önce iki ünlü arasında kalan patlayıcı "g" konsonu hem açıklık derecesini artıracak hem de yanındaki yuvarlak ünlünün tesiri altında kalarak bir dudak ünsüzü olan "v" sesine dönüşecektir. Daha sonrasında ise ikinci hecedeki düz ünlü "e" gerileyici benzeşme hadisesi neticesinde yuvarlak "ö/ü" vokalini etkileyecek ve düzleştirecektir.

[8] Bu sayılar, Uygur yazı dilinde düz ünlülü (yette, alte) olmakla birlikte günümüz Uygur konuşma varyantlarında 'yedi' sayısı Gumince (güney ağzılarından), Lopnor ve Turfan ağızlarında "yetti"; 'altı' sayısı ise Şahkurca (Dolan merkez ağzı), Hoten-Katinçe ve Yeni Erikce (Aksu ağzının Uygur dilindeki söylenişi) ağızlarında "altı" şeklinde telaffuz edilmektedir bk. Gündüz 1995: 5, 216.

nemers**e** > nemers**i**

nemers**e** A72b/3 > nemers**i**_ki D35b/5

vech**e** > vech**i**

vech**e** > vech**i**din D46b/2

sanam**a**- > sanam**ı**-

sanam**a**- > sanam**ı**ġay I6a/6-7

oḳut**a**dur- > oḳut**ı**dur-

oḳut**a**durġan > oḳut**ı**durġan A91b/3

Yeni Uygur yazı dilinde iki veya daha fazla heceli kelimelerin sonundaki geniş "e" sesi açık orta hece durumuna geçince bu ses daralarak "i" ye döner (Öztürk 2010: 12)

1.2.2. Ünlü Düşmesi

aġız+ıġa > aġzıġa E3b/6

boy**u**n+ını > boynını C31b/6

köñ**ü**l+i > köñli A72b/5

oġ**u**l+um > oġlum B33b/4

or**u**n+ı > ornı D24b/8

Genel Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesi[9] Yeni Uygur Türkçesinde de görülür[10].

Ancak Türkçe kelimeler dışında Farsçadan alınan bir kelimede de ünlü düşmesi hadisesi yaşanmıştır. Daha sonra bu kelimenin uzun ünlüleri de kısalmıştır.

ābādān > abdan > obdan

obdan bolur C26b/9

1.2.3. Ünlü Uyumları

Ünlü uyumu "bir kelimedeki vokallerin çeşitli bakımlardan birbirine uyması hadisesidir. Türkçede köklerde olsun eklerde olsun bir kelimenin bütün vokalleri çeşitli bakımlardan birbirlerine benzerler." (Ergin 2004: 70)

Bu anlamda sadece fonetik değil aynı zamanda morfolojik bir hüviyet arz eden ünlü uyumu, kelimeyi meydana getiren anlam ve görev ögeleri arasında bağlantı sağlar. Bu bağlantı, sonradan gelen vokallerin önceki vokale tâbi olmaları yani ona benzemeleriyle gerçekleşir. (Deny 2013: 49)

Söz konusu ünlü benzeşmesi, Türk dilindeki vokal sınıflarını belirleyen iki temel karşıtlık üzerine şekillenir.

1.2.3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Arap harfli tarihî metinlerde kalınlık-incelik uyumunun tespit edilebilmesinde zorluk doğuran husus Arap alfabesinin bu karşıtlığı işaretleyecek harflerinin olmayışıdır. Yani kalın ve ince ünlülerin tek harfle temsil edilmesidir. Bu durumda kelimedeki ünlülerin, art-ön karşıtlığı bağlamında hüviyetinin ne olduğunu belirlemede tek ölçütle karşılaşılır. Bu

[9] Bu hadisenin meydana geliş şartları ve hüviyeti hakkında detaylı bilgi için bk. Tekin 2005: 487-495.
[10] Bu ses olayının Yeni Uygur Türkçesinde meydana gelişi genel Türkçeden farklı değildir. Uygurcada vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle ilgili olarak bk. Arziev 2006: 101, Kaydarov vd. 1963: 234.

ölçüt, art damak ünsüzleri olan "ķ, ġ" (ق, غ) ile ön damak ünsüzleri olan "k, g"nin (ک, گ) [11] her birini ayrıca gösteren harflerdir. Bu harflere bakarak kelimedeki ünlülerin kalın ya da ince olduğu anlaşılabilir. (Argunşah 2013: 80; Bodrogligeti 2001: 15; Eckmann 2009: 28)

Bu ölçütü de dikkate alarak Doğu Türkçesiyle yazılan Arap harfli tarihî metinler kalınlık-incelik uyumu açısından tetkik edildiğinde Arapça ve Farsçadan alınan kimi kelime tabanlarında uyumsuzluk görülmekle (Bodrogligeti 2001: 15) beraber Türkçe kelime tabanlarında kalınlık-incelik uyumuna neredeyse tamamıyla[12] riayet edildiği gözlemlenir (Argunşah 2013: 80). Öte taraftan Türkçe eklerin ihtiva ettiği ünlülüler ile kelime tabanlarındaki ünlüler arasında zaman zaman kalınlık-incelik bakımından uyumsuzluğa rastlanır (Argunşah 2013: 80-82; Eckmann 2009: 28-30; Eraslan 113-124).

Risalelerde hem yabancı kökenli hem de Türkçe kelimelere eklenen bazı çekim ve yapım eklerinin kelime tabanlarıyla kalınlık-incelik uyumu açısından kimi zaman uyuşmadığı görülür. Bu ekler ve uyum dışı bazı örnekler şunlardır:

-1. /+GA/ (Yönelme Durumu Eki)

Øālimġ**a** D45a/2, dāvud**ge** I2b/1, işķ**a** B51b/1, zirāØat**ke** G54b/2

-2. /+ķı/ (Aitlik Eki)

Risalelerde aitlik ekinin kalınlık-incelik uyumuna aykırı olduğu örnekler sadece Arapça bir kelime tabanı olan "evvel"den sonra gelen /+ķı/ ekinin oluşturduğu çekimli yapılardır.

evvelķ**ı** A83b/3, D28b/7, I4b/4,

-3. /+ġaça/ (Sınırlama Durumu Eki)

Risalelerde sınırlama durumu eki düzenli olarak kalın ünlülü yazılmıştır. Bu nedenle ince ünlü ile bulunduran veya sonlanan kelime tabanlarında uyumsuzluğa neden olmaktadır.

demġ**aça** E4b/2, śûr-ı isrāfįlġ**aça** tururlar C16a/4, ĥażret-i muĥammed śallallāhu Øaleyhi ve sellemġ**aça** A40b/4-5

-4. /+raķ/ (Karşılaştırma Durumu Eki)

Risalelerde iki kez kullanılan karşılaştırma durumu eki her ikisinde de kalın ünlüyle yazılmıştır. Bu iki örnekten birinde kelime tabanı kalın ünlü ihtiva ettiği için uyumu sağlarken diğer kelime tabanı bünyesinde ince ünlü bulundurduğu için uyum dışında kalmıştır.

bih**ra**ķ E22a/5

-5. /+lIĶ / (İsimden İsim Yapan Ek)

derviş**lık** C22b/9, fûşe-bāf**lik** H28b/7-29a/1, dürüşt**luķ** F58b/6

-6. /-maķ/ (İsim-fiil Eki)

Risalelerde sadece "bil-" fiil tabanına kalın ünlülü /-maķ/ isim-fiil ekinin getirilmesi suretiyle uyum dışına çıkıldığı görülür: bil**ma**ķ H38b/1

-7. /-maķlıķ/ (İsim-fiil Eki)

[11] Burada "kef" (ک) harfinin çoğu zaman "k, g" ünsüzlerinin her ikisini de işaretlemek üzere kullanıldığı unutulmamalıdır.

[12] Yalnızca bazı işaret zamirleri üzerine gelerek kalıplaşan ve çoğunlukla belirsizlik zamirleri oluşturan /+ça/ eşitlik hali ekinin kalıplaşmasıyla oluşan şu kelimeler istisnadır: "barçe" barçe G48a/4, "munçe" munçege D34b/4 , "ançe" ançege B53a/3

Tıpkı /-maḳ/ isim-fiil ekinde olduğu gibi yalnızca "bil-" fiili tabanına gelen kalın ünlülü /-maḳlıḳ/ eki uyumu bozmaktadır: bilmaḳlıḳ G31b/5-32a/1

-9. /+-gil/ (Emir Kuvvetlendirme Eki)

taġla**gil** I3b/4-5

-10. /+dék/ (Benzerlik Durumu Eki)

"teg" edatından ekleşen /+dék/ eki ince ünlülü olduğu için risalelerde, kalın ünlü ile sonlanan kelime tabanları üzerinde uyumsuzluk göstermektedir:

aydék A80b/1, ḳażādék B68a/2, miĥrābdék D24a/7, sudék B60b/6

1.2.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık

Türk dilinde kalınlık-incelik uyumuna nispeten daha az riayet edilen bir diğer ünlü uyumu düzlük-yuvarlaklık uyumudur (Bodrogligeti 2001: 15). Bu uyuma göre birbirini takip eden hecelerdeki ünlülüler arasında; öncekinin düz olması durumunda takip eden ünlü, düz; yuvarlak olması durumunda ise ya düz-geniş (a,e) ya da dar-yuvarlak (u,ü) olmalıdır.

Eski Uygurca döneminden beri gerek kelime tabanlarında gerekse bu tabanlara eklenen her türlü (yapım/çekim) eklerinde bu uyuma aykırı durumlar görülmüştür (Eraslan 2012: 71-77; Gabain 2007: 36). Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde de kelime tabanlarında uyuma ilişkin tutarsızlık olduğu gibi bazı eklerin tek şekilli yani yalnızca düz veya yalnızca yuvarlak ünlü ihtiva etmesinden kaynaklanan uyum dışı örnekler mevcuttur (Argunşah 2013: 83).

Doğu Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık ile ilgili istikrarsızlık sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde tek şekli bulunan bazı ekler, (belirtme durumu eki, iyelik ekleri, bazı zaman ve yapım ekleri) bu uyumu bozabilmektedir (Doğan 2014: 14).

Risaleler de ise tek şekilli bazı eklerin kelime tabanlarıyla düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumsuzluk gösterdiği görülür:

Düz Ünlülü Ekler

-1. /+çi/ (İsimden İsim Yapan Ek)

uyuma aykırı kelime ve ek	**metinde yer alan örnek**
böz**çi**	böz**çi** H24b/6
yömür**çi**	usta-yı temür**çi**ġa I6b/6
ötük**çi**	ötük**çi** A20a/2

-2. /+UnçI/ (Sıra Sayı Sıfatı Yapan Ek)

on**unçı** D7b/3, ottuz**unçı** A85a/5, toḳḳuz**unçı** F59a/3, tört**ünçi** B29b/2, üç**ünçi** A74a/2

-3. /+siz/ (İkinci Çokluk Şahıs Eki)

berür**siz** A31b/2

-4. /+nI/ (Belirtme Durumu Eki)

ful**nı** E22a/4, göş**ni** F42a/5, "orluḳ**nı** E8b/5, mu**nı** A17b/2

-5. /+I/ (Tamlanan Eki)

ful**ı** D34b/5, göşt**i** J38a/3, ġusl**ı** D41a/3, ḳorḳunç**ı** B26a/3, yüz**i** C37b/8

-6. /+nIñ/ (İlgi Durumu Eki)

cuvāz**nıñ** C14b/2, ķoy**nıñ** J36a/2, küfr**niñ** C15b/1, mûze-dûzluķ**nıñ** A51a/1-2

-7. /+dIn/ (Ayrılma Durumu Eki)

müşk**din** F56a/3, tonur**dın** B24b/4-5, cālût-ı ceberût**dın** H30a/6-7, «orluķ**dın** F54a/7

Yuvarlak Ünlülü Ekler

-1. /+çük/ (İsimden İsim Yapan Ek)

ne**çük** B59b/4

-2. /-DUr-/ (Fiilden Fiil Yapan Ek)

uyuma aykırı kelime ve ek	**metinde yer alan örnek**
alış**tur**-	alış**tur**up C34a/2
et**tür**-	et**tür**üñ A15b/2
yan**dur**-	yan**dur**maġay F61a/4
kiy**dür**-	kiy**dür**ür G47a/4

-3. /-küz-/ (Filden Fiil Yapan Ek)

uyuma aykırı kelime ve ek	**metinde yer alan örnek**
yet**küz**-	yet**küz**geyler E21b/7-22a/1

-4. /-Gür-/ (Fiilden Fiil Yapan Ek)

uyuma aykırı kelime ve ek	**metinde yer alan örnek**
yet**kür**-	yet**kür**gende B39b/6
teg**gür**-	teg**gür**megey F40b/1

-5. /-Ur-/ (Fiilden Fiil Yapan Ek)

uyuma aykırı kelime ve ek	**metinde yer alan örnek**
ķayt**ur**-	ķayt**ur**urda J34a/3
tafş**ur**-	tafş**ur**dum J35b/5

-6. /-GUçI/ (Sıfat-Fiil Eki)

alġ**uçı** D43a/1, ber**güçi** D42b/7, aytķ**uçı**lar B4b/1-2, püt**küçi** B56a/4

-7. /-günçe/ (Zarf-Fiil Eki)

kel**günçe** E2b/5

-8. /+mu/ (Soru Eki)

bār**mu** C9a/6; farż**mu** H38b/6, rāst**mu** C38a/6, sünnetmu A48a/1, vācib**mu** B6a/3

1.2.4. Ünsüz Değişmeleri

Risalelerde görülen ünsüz değişmeleri, hangi ses olayı neticesinde vuku bulduysa o ses hadisesinin başlığı altında değerlendirilmiş ve bu değişime sebep olan şart/şartlar açıklanmıştır. Daha sonra bu ünsüz değişimi şayet bölgesel bir ses değişimi ise hangi Uygur ağzında bu değişime rastlandığından bahsedilmiştir.

1.2.4.1. Sızıcılaşma

Fonolojik olmaktan çok fonetik bir olay olan sızıcılaşma hadisesi (Gemalmaz 2010: 125), tüm dillerde geçerli olan ve "mümkün olduğu kadar az zaman, emek ve malzeme sarfıyla mümkün olduğu kadar çok mesaj iletmek" (Gemalmaz 2010: 148) şeklinde tanımlanabilecek olan evrensel ekonomi yasası gereği kapalı/patlayıcı ünsüzler, sızıcı ünsüzlere dönüşür (Gemalmaz 2010: 150).

Risalelerde bu ses olayına örnek olabilecek iki ünsüz değişimi tespit edilmiştir. Bunlar şunlardır:

-1. -b- > -v-

- nān-**b**āy[13]lıḳ B26a/2 > nān-**v**āylıḳ B2b/2
- hüner**b**end > hüner**v**en D47a/3

İç seste "b > v" değişimi, günümüz Uygur ağızlarında (Emet 2008: 209) bilhassa Lopnor ağzında (Aliyeva 2013: 55) görülür.

Ancak tam da yukarıdaki örneklere uygun olarak iç seste ya bir ünlüden ya da tonlu bir ünsüzden önce gelen "b" sesinin birleşik kelimelerde "v" sesine dönüşmesine sadece Turfan ağızlarında rastlanmıştır (Yakup 2005: 72).

-2. -ḳ- > -ħ-

- aḳṣām > aħṣām

aḳṣāmı C18b/7 > a"ṣāmda D32b/5

- oḳṣa- > oħṣa-

oħṣap A24a/2

- aḳtar- > aħtar-

aħtarurda C33a/3

Çok eski bir sızıcılaşma örneği olan (ḳ > ħ) değişimine Eski Uygur Türkçesi döneminden (Eraslan 2013: 87) başlayarak Karahanlı, (Hacıeminoğlu 2008: 6) Harezm, (Eckmann 1979: 196) ve Çağatay (Eckmann 2009: 41; Argunşah 2013: 93-94) yazı dillerinde rastlandığı gibi onların doğal bir niteliğinde olan Yeni Uygur Yazı dilinde (Öztürk 2010: 19; Arziev 2006: 100) de rastlanır.

1.2.4.2. Akıcılaşma

Sızıcılaşama gibi fonetik bir hadise olan akıcılaşma kapanmalı/patlayıcı veya sızıcı ünsüzlerin açıklık derecesinin artması neticesinde meydana gelir.

Risalelerde görülen akıcılaşama örneklerinin ikisinde kapanmalı ünsüzler birinde ise sızıcı ünsüz akıcı bir ünsüze dönüşmüştür. Bu dönüşümlerin temel sebebi en az çaba yasası olmakla beraber bazı örneklerde benzeşme (asimilasyon) hadisesinin de rol oynadığı görülmektedir.

Akıcılaşma hadisesine uğrayan örneklerin biri hariç diğerlerinin nöbetleşme kullanımlar sergilediği görülür. Bir başka ifadeyle hem akıcılaşmamış ünsüzün yer aldığı kelime hem de akıcı ünsüzün yer aldığı kelime risalelerde bulunmaktadır. Bu akıcılaşmamış örneklerden bazıları risalelerin "arkaik" özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

---

[13] Farsça 'ekmek yapan, fırıncı' anlamındaki "nān-bāǿį" kelimesinden gelişen "nān-bāy" sözcüğüyle risalelerde de karşılaşılmaktadır. Bk. şāgird-i nān-bāy B57b/5.

Risalelerde, akıcılaşma hadisesine uğrayarak değişen ünsüzler şunlardır:

-1. b- > m-

- **b**u > **m**u

bu A7a/5, C28a/1, D40b/7, F57a/3 > muña G52a/5, munı A31b/2, munıñ C8a/8, munçege D34b/4, munda E27b/3

Çağatay Türkçesi döneminde ve Yeni Uygur Türkçesinde risalelerde olduğu gibi "bu" işaret zamiri yalın halde iken ön sesteki /b-/ sesini korumuştur. Ancak durum eklerini aldığında ise çoğunlukla /m-/ sesine dönüşmüştür (Argunşah 2013: 89; Raquette 1912: 162).

Ünsüz değişiminin yukarıdaki şartlar çerçevesinde vuku bulması söz konusu örnek için akıcılaşma hadisesinin yani (b->m-) değişiminin "en az çaba yasası" yanında bir başka tetikleyicisinin olduğunu gösteriyor. Nitekim "bu" zamiri, hal eklerini aldığı durumlarda hal eklerinden önce beliren zamir n'si ya da başka bir ifadeyle 3. teklik şahıs eki diye adlandırılan "n" ünsüzü bir geniz sesi olarak gerileyici benzeşmeyle söz başındaki dudak ünsüzü "b" sesini kendisi gibi bir geniz sesi olan "m"ye çevirir.

-2. -d- > -y-

- ķa**d**aş (DLT 2014: 674) > ķa**y**aş[14]

ķayaşlarığa D8a/7

-3. -d > -y

- u**d** > u**y**

u**d**ını C19a/5 > u**y** J33a/7

"Karahanlı ve Harezm Türkçesi dönemlerinde *đ* olarak geçen Eski Türkçenin kelime içi ve kelime sonu *d* sesi Çağataycada y'ye dönüştürülür." (Eckmann 2009: 39).

Ancak risalelerde "d>y" ses değişimini örnekleyen iki kelimeden birinin arkaik şeklinin de (ud) Risāle-i Kāsib'de muhafaza edildiği görülmektedir.

'Öküz' anlamındaki "ud" kelimesine günümüz Uygur ağızlarından Turfan ağzının alt gruplarından biri olan ve Turfan'ın doğusunda yer alan Piçan nahiyesindeki "Miranyoli" köyü ağzında da rastlanmıştır (Yakup 2005: 472).

-4. -v- > -y-

- dü**vv**üm B28b/6 > du**yy**um C17b/7

İç seste "v" ünsüzünün "y"ye dönüşmesine Turfan ağzında da rastlanır (Yakup 2005: 86-87).

1.2.4.3. Süreksizleşme

Akıcı veya sızıcı ünsüzlerin patlayıcı ünsüzlere dönüşme hadisesi olarak tanımlayabileceğimiz "süreksizleşme" olayı, fonetik kanunlara muhalif bir gelişme olarak ancak konuşma varyantının tercihiyle izah edilebilir.

Risalelerde iki sızıcı ünsüzün (v, f) süreksizleşerek patlayıcı dudak ünsüzlerine dönüştüğü görülür.

-1. -v- > -b-

- za**v**āla > zu**v**āla > zu**b**āla B22b/7

[14] Bu kelimenin Çağatay ve Yeni Uygur Türkçelerinde söz konusu ses değişimini geçirmesiyle olarak bk.: Teklimakani 2004: 115.

Gerek yeni Uygur edebî dilinde (Yazıcı Ersoy 2007: 368; Hahn 1991: 61) gerekse ağızlarda (Emet 2008: 209) yukarıdaki durumun tersine bir ses olayı görülür. Yani "b" sesi sızıcılaşarak "v" sesine dönüşür.

Hiçbir Uygur ağzında benzeri bir süreksizleşme örneği görülmeyen "v" ünsüzünün "b" ye değişimi, iki şekilde izah edilebilir:

1.) f > p değişimine öykünme yoluyla gerçekleşmiş fonetik bir hususiyet olabilir.

2.) Fonetik bir özellik olarak değil, "v" ünsüzünün "be" (ب) harfiyle yazılışıyla ilgili imlaya dair bir husus olarak değerlendirilebilir.

-2. f- > p-

- **f**aẖr > **p**aẖr

faĥrni C3b/9 > **p**aẖrlardın C4a/8-9

- **f**erişte > **p**erişte

ferişte C8a/9 > **p**erişte-i kûhistān H41b/5

-3. -f- > -p-

- bā**f**ende > bā**p**ende

risāle-i bā**f**endelik H23b/2 > bā**p**endelik C38b/1

"Arapça, Farsça ve Çinceden geçmiş kelime başı ve içi veya sonunda f'li kelimeler bugün hem edebî dilde hem de ağızlarda düzenli olarak p'lidir." (Emet 2008: 211) Ancak risalelerde "f" ve "p" seslerinin nöbetleşe kullanılması, "f'li kullanımların fonolojik bir hususiyeti yansıtmaktan ziyade "p" sesinin risalelerdeki yazımına ilişkin bir imla özelliği gösterebileceğini de düşündürmektedir.[15]

1.2.4.4. Tonsuzlaşma

-b- > -p-

- i**b**tidāǾ > i**b**tidā > i**p**tidā

i**b**tidadın C16a/3 > i**p**tidā F56b/1

Yukarıdaki örnekte tonsuzlaşmaya neden olan durum, sözcükteki tonlu "b" ünsüzünün kendinden sonra gelen tonsuz "t" sesinin etkisi ile gerileyici benzeşmeye uğramasıdır. Benzeşme olayı neticesinde "b" ünsüzü tıpkı kendisi gibi çift dudak ünsüzü olan "p"ye dönüşmüştür.

Arapçadan alıntı olan "ibtidāǾ" kelimesinin tonsuzlaşmasıyla ilgili fonetik durum risalelere iki farklı şekilde yansımıştır. Risalenin biri kelimenin asli olan tonlu şeklini korurken diğeri bu kelimeyi Uygurcaya kopyalarken tonsuzlaştırmıştır.

Uygurcanın Hoten (Tanrıdağlı 2001: 10) ve Lopnor (Aliyeva 2013: 55) ağızlarında da yabancı dillerden ödünçlenen bazı kelimelerde, iç seste bulunan "b" ünsüzü "p"ye dönüşmüştür.

1.2.4.5. Tonlulaşma

Doğal gelişme sonucu tonsuz ünsüzlerin tonlulaşması fonetik bir hadisedir (Gemalmaz 2010: 150). Bu fonetik olayın risalelerdeki kelime tabanlarında, ön, iç ve son seste meydana

[15] Risalelerde "p" sesinin yazımıyla ilgili olarak bk. 1.1.2 Ünsüzlerin Yazımı

gelen örnekleri mevcuttur. Bu örneklerin bazılarının hem tonsuz hem de tonlu şekilleri risalelerde yer almaktadır.

-1. -p- > -b-

- tö**p**ele- > **d**ö**b**ele-[16]

döbelep B65b/1

-2. t- > d-

- **t**irek > **t**iyek > **d**iyek C13a/10
- **t**ur- > **d**ur-

yetküze durġan C15b/7-8

-3. -t > -d

- an**t** > an**d**

an**t** içse C20b/6 > an**d** içmegey F60b/5

-4. -ķ > -ġ

- uruķ > uruġ C32a/9
- oruķ > oruġ D8a/7
- satıķ B44b/1 > satıġ D29b/1
- ulaķ > ulaġ

ulaġķa D29b/2

- ķatıķ C6a/10 > ķatıġ D42a/1

"ķ" ile sonlanan kelimelere ünlüyle başlayan ek eklendiğinde "ķ" sesinin çevresindeki ünlülerin tesiriyle tonlulaşması hem Uygur yazı dilinde hem de ağızlarında çokça rastlanan bir durum (Emet 2008: 208) olmakla birlikte yukarıdaki tonlulaşma örnekleri herhangi bir ek almayan kelime tabanlarında görülen tonlulaşma olayıdır.

1.2.4.6. Dudaksıllaşma

Patlayıcı ön damak ünsüzü "g", yuvarlak ünlülerden sonra geldiği bazı kelimelerde, sızıcı diş-dudak ünsüzü "v"ye dönüşür (Deny 2013: 25).

Yukarıdaki şekilde tanımlanan hadiseye risalelerde örnek olacak tek kelime ile karşılaşılmıştır.

-1. -g- > -v-

- tö**g**e > tö**v**e > ti**v**e[17]

tive J33a/5, tiveni F56a/5

1.2.5. Ünsüz Düşmesi

Ünsüz düşmesi hadisesi birden çok sebeple meydana geldiği için risalelerde meydana gelen ses düşmesi hadiselerinin nedenleri her örneğin sonrasında izah edilecektir. Bu izahtan

[16] Bu örnekte hem "t >d" hem de "p>b" tonlulaşması gerçekleşmiştir.
[17] Bu kelime düzleşme hadisesine de örnek olarak gösterildiği için bu kelimenin ses gelişimi ile ilgili izahı için söz konusu maddenin dipnotuna bakılabilir.

sonra Yeni Uygur Türkçesinde veya ağızlarından birinde ya da birkaçında şayet söz konusu ünsüz düşmesi örneği varsa belirtilecektir.

Risalelerde, çeşitli kelimelerin iç, orta ve son seslerinde meydana gelen ünsüz düşmesi örneklerinden bazılarının hem düşmeye uğramış hem de düşmemiş şekilleri bir yer almıştır.

-1. -d > - ø

- hünerben**d** > hünerven D47a/3

Farsça bir kelime olan "hünerbend" günümüz Uygur edebî dilinde sondaki "n" sesi düşmüş olarak "hünerven" (Necip 2008: 158) şeklinde kullanılmaktadır.

-2. -h- > -ø-

- ħˇā**h**la- > ħˇāla- > ħālā-

ḫaladılar A17b/3, ħˇālasa D10a/5

-3. -h > - ø

- > şā**h** > şā

şā**h** ḳāsım envārį F47b/3 > şā ḳāsım nūrį B12b/3-4

- günā**h** > günā

günā**h**dın F53a/3 > günā-ı kebįre B38b/4

- Ǿabdullā**h** > Ǿabdullā

Ǿabdullā**h** ibn-i abbās C25b/5 > Ǿabdullā ibn-i abbās D27b/5

Türkçede gırtlak sesleri, yabancı dillerden alınan kelimeler dışında damak seslerinden gelişmiştir (Deny 2013: 25). Bu nedenle Türk dilinde tali bir ses olan akıcı gırtlak sesi "h" zayıf bir ünsüz olduğu için çoğu yabancı dilden alınan kelimede düşer (Banguoğlu 2007: 61-62).

Günümüz Uygur edebî dilinde (Arziev 2006: 102; Yazıcı Ersoy 2007: 368) ve ağızlarında (Emet 2008: 224: Aliyeva 2013: 58) yabancı dilden alınan birçok kelimenin özellikle son sesinde zaman zaman da iç sesinde "h" ünsüzünün düştüğü görülür.

Risalelerde ise "h" ünsüzünün hem iç hem de son seste düştüğü görülür. Ancak bu örneklerin birçoğu ikili kullanımlar göstermektedir. Yani birçok örnek hem "h" ünsüzlü hem de "h" ünsüzü düşmüş olarak risalelerde yer almıştır.

-4. -r > -ø

- é**r**- > é-

bar é**r**di E4a/3 > dürüst émesdür A19b/5

-5 -r- > - ø-

- ötkü**r**me ~ ötke**r**me > ötkeme[18]

ötkü**r**me C35a/9 > ötkemeni G42a/1

- bi**r**le > bile, bi**r**len > bilen

[18] "öt-" 'geç-' fiilinden biri yuvarlak ünlülü /-kür/ diğeri düz ünlülü /-ker/ ettirgenlik ekiyle türetilen fiillere /-me/ isim-fiil eki getirilerek yapılan 'elek, kalbur' anlamındaki (ötkürme ve ötkerme) sözcüklerinden "ötkürme" kelimesine risalelerde rastlanırken "ötkerme" kelimesinin "r" sesi düşmüş hali, ötkeme, risalelerde yer almaktadır.

bi**r**le C28a/3 > bile G51b/1, bi**r**len A27b/2 > bilen D32a/7

Akıcı ve titrek hüviyetiyle düşmeye meyilli bir ses olan "r" ünsüzünün eskiden beri, özellikle Doğu Türkçesinde, düştüğü görülür (Argunşah 2013: 97; Deny 2013: 120).

Risalelerde ise hem iç hem de son seste düşme örneklerini tespit ettiğimiz "r" sesinin çağdaş Uygur yazı dili (Arziev 2006: 101; Öztürk 2010: 21) başta olmak üzere modern Uygur ağızlarında da (Emet 2008: 222-223) bilhassa ön seste ve nadiren iç seste düştüğü görülür.

-6. -y- > -ø-

- pe**y**dā > pedā

pe**y**dā boldı G35b/2 > pedā boldı A65b/4

-7. -y > - ø

- buġda**y** > buġda

buġda**y** C35b/8 > buġdanı G42a/1

Yarı ünlü niteliğindeki "y" sesinin (Deny 2013: 33) açıklık derecesinin çok açık olması nedeniyle düşmesi olayı fonetik bir hadisedir.

Bu hadise risalelerde iç ve son seslerde vuku bulmuştur. Bu örneklerin hepsinde kelimenin ünsüz düşmesi hadisesine uğrayan şekli ile orijinalinin birlikte kullanıldığı görülür.

Karahanlı Türkçesi döneminden (Hacıeminoğlu 2008: 8) beri Doğu Türkçesinde birkaç kelime tabanında düştüğünü görülen (Argunşah 2013: 97) "y" sesinin Uygur ağızlarında iç ve son seste bilhassa Kāşgar, Hoten, Kumul (Emet 2008: 221) ve Turfan (Yakup 2005: 74-75) ağızlarında düştüğü görülür.

-8. -t > -d > -ø

- an**t** > an**d** > an

an**t** içse C20b/6 > an**d** içse F61b/3-4 > an içse A75a/1

Yukarıdaki örneklerde son sesteki "t" sesinin yanındaki tonlu ünsüzün ve ekonomi yasasının tesiri altında tonlulaştığını ve daha sonrasında düştüğü görülmektedir. Uygur ağızlarından Hoten ağzında "t" ünsüzünün tonlu bir ses yanında tonlulaştığı ve doğrudan düştüğü örnekler mevcuttur (Tanrıdağlı 2001: 13-14).

-9. -ñ > -ø

Risalelerde karşılaşılan bir diğer ünsüz düşmesi hadisesi ise bir isim çekim ekinde meydana gelmiştir. İlgi durumu ekinin (/+nıñ/) son ünsüzü art damak ñ'si bazı örneklerde düşmüştür.

- /+nı**ñ**/ > /+nı/

alnı**ñ** āfetleridin G54b/5-55a/1 > ustadlarnı ervāĥları A21b/4-5; pįrlerni rûĥıġa G32b/2-3

1.2.6. Ünsüz Türemesi

Risalelerde ünsüz türemesi hadiseleri hem ön seste hem de iç seste "y" ünsüzü türemesi şeklinde vuku bulmuştur.

Bunlardan birincisi ön seste "y" ünsüzünün düz, dar ve ince "i" ünlüsünden önce türemesidir. Risalelerdeki türemeye benzer örnekler yani dar-düz ünlüler öncesinde ve ön seste "y" türemesi hem Çağatay Türkçesi döneminde (Argunşah 2013: 97) hem de modern Uygur ağızlarından Kâşgar, Kumul, Hoten ve Lobnor ağızlarında (Emet 2008: 214) tespit edilmiştir.

Risalelerde ön seste "y" türemesi olayına örnek olabilecek iki kelime mevcuttur. Bu her iki kelimenin ön seste "y" ünsüzü bulunduran ve bulundurmayan şekilleri risalelerde birlikte kullanılmıştır.

-1. -ø > -y

- if > **y**if

if H32b/1 > **y**if C41a/7

- iger- > **y**igér-

igerür érdi C41a/7 > **y**igérür érdi H27b/3

Risalelerde meydana gelen bir diğer "y" türemesi hadisesi ise iç seste görülür. Bu türeme, Türkçe kelime tabanlarında değil Arapçadan alınan kelime tabanlarında meydana gelir.

Hemze (ء) ve Ǿayn (ع) seslerinin telaffuzunda yaşanan zorluk, Arapçadan alınmış bazı kelimelerde "hemze" ve "Ǿayn" seslerinin düşmesine neden olmuştur. Düşme ise iki vokalin yan yana gelmesini netice vermiştir. Türkçe, vokallerin yan yana gelmesine izin vermeyen bir dil olması nedeniyle bu durumu önlemek için iki ünlü arasında bir "y" ünsüzü türetmiştir (Eckmann 2009: 27)

Risalelerde hemze ve Ǿayn seslerinin düşmesi neticesinde ortaya çıkan "y" türemesi örneklerinden bazıları şunlardır:

-1. ǾAyn (ع) sesinin düşmesi sonucu oluşan "y" türemesi örnekleri:

- şerāǾit > şerait > şerā**y**it

şerāyitlerini C5b/7

- saǾiḍ > saiḍ > sa**y**id

sayid ibn-i zeyd C25b/7

-2. Hemze (ء) sesinin düşmesi sonucu oluşan "y" türemesi örnekleri:

- cāǿiz > cāiz > cā**y**iz

cāyiz émes B42b/1

- Ǿāǿişe > Ǿāişe > Ǿā**y**şe

Ǿāyşe-i śıddiḳ C25b/9

1.2.7. İkizleşme

Risalelerde tespit edilen ikizleşme örnekleri daha çok sayı isimlerinde görülür. Risalelerdeki sayılardan bazıları (iki, yedi, sekiz, dokuz ve otuz) çift ünsüzlü olarak okunmuştur. Zira Çağataycada (Argunşah 2013: 98; Eckmann 2009: 43) ve onun günümüzdeki devamı olan Uygurcada (Öztürk 2010: 59; Temür 2011: 112) ve Özbekçede (Coşkun 2014: 93) bu sayılar çift ünsüzlüdür[19]. Metindeki okuyuşta bugünkü Uygur edebî dili ve ağızlarındaki telaffuz esas alındığı için söz konusu sayılar bu şekilde yazılmıştır.

Çift ünsüzlü telaffuz edilen sayı isimleriyle birlikte risalelerde Türkçe kelime tabalarında görülen ünsüz ikizleşmesi örnekleri şunlardır:

-1. -øç- > -çç-

[19] Nitekim sayı isimlerindeki bu ikizleştirme eğilimi sadece adı geçen Türk dillerine mahsus değildir. Bu durum, umumî bir eğilim olarak Çuvaşçada çok aşırıya gitmiştir. Doğudaki Türk dillerinde ise (Yakutça da buna dahildir) aynı eğilim görülür (Deny 2013: 129). Bu nedenlerle Doğu Türkçesi ile yazılmış tarihî metinlerdeki sayıları çift ünsüzlü okumak gerekir (Kocaoğlu 2003: 8).

- ne**ç**e > ne**çç**e D33b/5

-2. -øk- > -kk-

- i**k**i > i**kk**i B35a/6
- se**k**iz > se**kk**iz E23b/7

-3. -øq- > -qq-

toḳuz > toḳḳuz D5a/5

-4. -øt- > -tt-

- ye**t**e > ye**tt**e F59b/6; ye**t**i > ye**tt**i G53b/3
- o**t**uz > o**tt**uz

ottuz sekkizinçi A86a/1

- i**t**ik > i**tt**ik F40a/5

1.2.8. Ünsüz Uyumları

Ünsüz uyumu, kelime tabanının son sesinin ünlü olması durumunda getirilen ekin ilk ünsüzünün tonlu, kelimenin son sesinin ünsüz olması durumunda ise eğer tonlu bir ünsüz ise tonlu ile başlayan tonsuz ise tonsuz bir ünsüzle başlayan ek alması hadisesidir.

Bu anlamda risalelerde tam bir ünsüz uyumundan bahsetmek mümkün değildir. Bu uyumu bozan en önemli sebep bazı eklerin tek şekilli olmasıdır. Yani bazı eklerin ilk ünsüzünün yalnızca tonlu ya da yalnızca tonsuz ünsüz olmasıdır. Ancak bazı eklerin hem tonsuz hem tonlu şekilleri olmakla birlikte uyum dışına çıktığı görülmektedir.

Uyum dışı ek örneklerini, Çağataycada (Argunşah 2013: 88-89; Teklimakani 2004: 107) görmek mümkün olduğu gibi çağdaş Uygur edebî dilinde (Arziev 2006: 96) de görmek mümkündür.

Risalelerde ünsüz uyumunu bozan eklerin bir kısmı, uyuma aykırı ve uygun örnekleriyle şunlardır:

-1. /+dIn/ (Ayrılma Durumu Eki)

Risalelerde yalnızca tonlu "d" sesi ile başlayan belirtme durumu eki tonsuz ünsüzle biten kelime tabanlarına eklendiğinde uyum dışına çıkmaktadır.

uyuma uygun	**uyuma Aykırı**
sebe**bd**in J40a/7	reĥ**td**in A10b/2
Ĥaḳ taØālā**d**ın B33b/4	ta**şd**ın A65a/5

-2. /+dA/ (Bulunma Durumu Eki)

Risalelerde yalnızca tonlu "d" sesi ile başlayan bulunma durumu eki tonsuz ünsüzle biten kelime tabanlarına eklendiğinde uyum dışına çıkmaktadır.

uyuma uygun	**uyuma aykırı**
ṭārįḳ**ad**a F49b/2	açlıḳ**d**a D44b/5
Øäle**md**e A20a/4	āhengerli**kd**e I6a/1

-3. /+GA/ (Yönelme Durumu Eki)

Risalelerde hem tonlu hem tonsuz varyasyonları kullanılmasına rağmen yönelme durumu eki kimi zaman uyuma aykırı örnekler sergilemiştir.

uyuma uygun	**uyuma aykırı**
dûza**ħ**ḳa D46a/1	çerāġḳa I3b/4
āde**m**ġa C4a/4	dehḳānçılıḳġa G24b/1-2
āde**mg**e C17a/6	helāke**tg**e D22b/6

-4. /-DI/ (Görülen Geçmiş Zaman Eki)

Risalelerde hem tonlu hem tonsuz varyasyonları kullanılmasına rağmen geçmiş zaman eki kimi zaman uyuma aykırı örnekler sergilemiştir.

uyuma uygun	**uyuma aykırı**
a**ld**ılar E4a/2	ya**fd**ı G51b/1
yetkü**rd**i D21a/4	ti**kd**iler H26b/2
ba**kt**ı J34b/6	a**yt**ım C10a/2

-5. /-ġay/ (Geniş/Gelecek Zaman Eki)

Risalelerde hem tonlu hem tonsuz varyasyonları kullanılmasına rağmen geniş/gelecek zaman eki kimi zaman uyuma aykırı örnekler sergilemiştir.

uyuma uygun	**uyuma aykırı**
ba**r**ġay B45a/6	ay**t**ġay A81a/3

1.2.9. Metatez

Türkçe ve yabancı kelimelerin içinde iki sesin yer değiştirmesi hadisesi olan metatez genellikle komşu iki sestir (Deny 2013: 66).

Bu yer değiştirme hadisesi, risalelerde komşu ünsüzler ve ünlüler arasında meydana geldiği gibi ünlü ünsüz seslerin yer değiştirmesi neticesinde de ortaya çıkmıştır.

-1. -gr- > -rg-

- ö**gr**en- > ö**rg**en-

ö**rg**endiler A11a/5 > ö**rg**endi F30a/3

-2. -ur > -ru

- buy**ur**- > buy**ru**-

buy**ur**dılar I3a/2 > buy**ru**dılar E3b/1

-3. e- ... -ü- > -ü- ... -e-

- **et**ük (DLT 46) > **üte**k A18b/2

-4. -a- ... -u > -o- ... -a

- ma**k**u H32b/7 > m**o**k**a** C42a/1

1.2.10. Analoji

Sıra sayı sıfatları yapan /+(I)nçI/ ekinin ünsüzle biten sayılardan sonra beliren başlangıç ünsüzü düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak “sekkiz” sayısından sonra genellikle düz

ünlü (sekkizinçi A84a/2, B41a/7, B49b/6, C4b/10) olmasına rağmen bu sayıdan sonra gelen "tokkuzunçı" sıra sayı sıfatına analoji yapılarak birkaç örnekte "sekkizünçi" (D7b/1, D8a/6) şekline dönüşmüştür.

1.2.11. Derilme

Risalelerdeki bazı kelimelerde yalnızca ünlülerin bazılarında ise ünlülerle birlikte ünsüzlerin derilme hadisesi neticesinde bir hecede toplandığı görülür:

-1 turur > tur/dur

obdan **turur** B30b/2 > obdan**dur** B52b/1/ «oş**tur** G51a/5

-2. ıdu ber- > iber-

ibergen émes édi D2a/6

-3. anda+oķ > andaķ > andaġ

andaġ E22b/5

-4. şunda+oķ > şundaķ > şundaġ

şundaġ I8a/6

-5. uş+şunda+oķ > uşundaķ > uşundaġ

uşundaġ B43b/4

-6. neçe + oķ > neçoķ > neçük

neçük B59b/4

Sonuç

Yukarıda ses uyumları ve olayları açısından sahip oldukları nitelikler detaylı bir surette ortaya koyulan meslek risalelerinin birçok fonetik özelliğinin, Çağatay ve Yeni Uygur Türkçeleriyle ortak olduğu bununla beraber ayrışan özelliklerinin ise güney Uygur ağızlarıyla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Risalelerin dilini belirleme noktasında önemli ipuçları sunan ağızlara benzer bu fonetik verileri risalelerden sıralayacak olursak:
1. Ünlü genişlemesi: Hoten ağzında bazı birleşik ve türemiş kelimelerin ikinci hecesindeki dar ünlünün genişlediği görülür: bügün>bügen, kötür->köter-, oġul >uġal, otun>otan. Bilhassa edilgenlik ekleri olan /-n-/ ve /-l-/'nin ünsüzle biten fiiller üzerine eklendiği durumlarda edebî dile muhalif olarak bu ekler, dar ünlüyle değil geniş ünlüyle fiil tabanına eklenir: körün->kören-, tökül->tökel- koşul->koşal- (Tanrıdağlı 2001: 9,10). Böylesi örnekler risaleler de tespit edilmiştir: tikil- > tikel- tikelip ķalur érdiler A15a/4.
2. Ünlü düzleşmesi: "ay" kelimesi ile birlikte kullanılan 'dolun, dolu, şişmanca' anlamlarındaki "tolun" sıfatı, risalelerde birçok yerde (C6b/10, C39b/4, I7b/4, J40a/2) yuvarlak ünlülü bu şekliye kullanıldığı gibi çağdaş Uygur dilinin Aksu merkez Beş-Tügmence ağzında da görülen geniş düz ünlülü "tolan" (Gündüz 1995: 188) şekliyle de risalelerde karşımıza çıkmaktadır: "on tört keçelik tolan aydék" 'on dört gecelik dolun ay gibi' G45a/1-2. Bahsi geçen kullanımlar dışında bu kelimenin metateze uğramış şekline de risalelerde rastlanır (bk. A80b/1).

3. Eski Uygur ve Çağatay Türkçelerinde söz başındaki "t" sesini muhafaza etmek suretiyle "tüş-" şeklinde karşımıza çıkan fiil, Yeni Uygur Türkçesinde söz başındaki "t" ünsüzünün "ç"ye dönüşmesiyle "çüş-" olarak telaffuz edilmektedir. Ancak risalelerde bu fiil, geçmişte ve modern Uygur ağızlarından Kâşgar ve Yarkent ağızlarında olduğu gibi (Yıldırım 2007:

165) söz başında "t"yi koruyarak "tüş-" şeklinde kaydedilmiştir. (bk. A25b/3, C8a/5, H33a/1).

4. Risaleleri Çağatay Türkçesi ve onun tabii devamı niteliğinde olan günümüz Özbek Türkçesi metinlerinden ayırarak günümüz Uygur Türkçesine bağlayan en önemli fonetik özellik "altı" ve "yetti" sayılarının son sesindeki dar ünlülünün genişleyerek "alte" ve "yette" şekline gelmesidir. Bu bakımdan incelenen risale yazmaları büyük oranda benzeşmekle birlikte Çağatay yazı dili geleneğini devam ettirerek son hecedeki dar ünlüyü muhafaza eden muhtemelen daha eski dönemlere ait risaleler de vardır. Risâle-i Dehkânçılık'ta 'yedi' sayısı "yetti" şeklinde yazılırken (bk. G31a/5, G53b/2, G53b/3) Risâle-i Bâfendelik'te altı sayısı diğer yazma nüshalardan farklı olarak "altı" şeklinde yazılmıştır (bk. H37b/5-6).

5. Risaleleri günümüz Uygur edebî dilinden ayırarak güney ağızlarına bağlayan fonetik özelliklerden biri de Yeni Uygur Türkçesinde ötümsüz "t" sesini koruyarak eski şeklini muhafaza eden 'yıldız' anlamındaki "yultuz" kelimesine karşılık risalelerde bu kelimedeki "t" sesinin "l" sesi yanında ötümlüleşerek "d" sesine dönüştüğünü ve kelimenin "yulduz" şeklini aldığı görülür (bk. A34b/1, C10b/3). Birden çok heceli kelimelerdeki "t" ünsüzünü ötümlüleşmesi hadisesi Hoten ağzında sıkça karşılaşılan bir durumdur (Tanrıdağlı 2001: 14).

6. Hoten ağzında Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerin sonundaki "h" ünsüzünün düştüğü görülür (Tanrıdağlı 2001: 11). Söz konusu fonetik hadiseye örnek olabilecek kelimeler risalelerde de tespit edilmiştir: ħahla- > ħala- (bk. ħaladılar A17b/3), şāh > şā (bk. şā ḳâsım nurį B12b/3-4).

Yukarıda bahsedilen noktalar dikkate alındığında risalelerin dilinin, bugün Çin Halk Cumhuriyeti Uygur Özerk Bölgesinin yani tarihî adıyla Doğu Türkistan'ın güneyindeki kadim kültür, ticaret ve medeniyet merkezleri olan mahallerde konuşulan halk lisanı yani yöredeki Uygur ağzı olduğu söylenebilir. Bu lisan, on dokuzuncu yüzyıl ila yirminci yüzyıl arasında Çağatay Türkçesinden bir takım fonetik ve morfolojik farklar göstermek suretiyle ayrılan ayrıca yirminci yüzyılın ilk yarısında kuzeydeki Urumçi ağzı esas alınarak oluşturulan günümüz Uygur edebî dilinin standartlaştırmasının dışında kalmış güney ağızlarıdır (Jarring 1992: 10; Süleyman 2013: 81).

Risalelerin dili olarak tespit edilen, Doğu Türkistan Uygurlarının on dokuzuncu yüzyılda konuştuğu güney ağızları için 20. yüzyıl başlarında bölgede linguistik araştırmalar yapan çoğu İsveçli olan Batılı misyoner, kâşif ve ajanların kullandığı bilimsel terim Doğu Türkçesidir (Süleyman 2013: 82-84). Bu terim, risalelerin dilinin Yeni Uygur Türkçesinden ve Çağatay Türkçesinden farklılığını vurgulaması açısından uygun olmakla birlikte akla Doğu Türklüğünün bütün sınırları içerisinde on dokuzuncu yüzyıla kadar kullanılan tüm Türk yazı dillerini getirmesi bakımından eleştirilebilir. Bu nedenle risalelerin diline işaret etmek üzere bu çalışmada "Uygurca" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, 9. ila 11. asırlardaki Eski Uygur ve 20. yüzyılda teşekkül eden Yeni Uygur edebî dillerinden farklı olarak Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde konuşulan Uygurca varyantlara işaret etmektedir.

Kaynaklar

ALİYEVA Minara (2013). *Lobnor Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALYILMAZ Semra (2011). *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Elik Yayınları.

ARGUNŞAH Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ARZİEV R. (2006). *Uygur Tili*. Almatı: Mektep Neşriyatı.

ATA Aysu (1997). *Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısasü'l-Enbiya Peygamber Kıssaları II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BANGUOĞLU T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BODROGLİGETİ; ANDRAS J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Münih: Lincom Europa.

CLAUSON Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.

COŞKUN Mustafa Volkan (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DENY Jean (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları Türkiye Türkçesi*. (Çev. Oytun Şahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN Levent (2014). *Uygur Türkçesi Grameri*. Edirne: Parafiks Yayınevi.

ECKMANN Janos (1979). "Harezm Türkçesi". *Târîhî Türk Şîveleri.* (Ed.: Mehmet Akalın) Ankara: Sevinç Matbaası.

_____ (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları. (1966).

EMET Erkin (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN Muharrem (2004). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

ERASLAN Kemal (1970). "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 113-124.

_____ (2013). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GABAİN A. von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GEMALMAZ Efrasiyap (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. (Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert). Ankara: Belen Yayıncılık.

GÜNDÜZ Ayşe (1995). *Uygur Şiveleri Sözlüğü (Uygurskiy Dialektniy Slovar)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

HACIEMİNOĞLU Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAHN Reinhard F. (1991). *Spoken Uyghur.* Washington: University of Washington Press.

JARRİNG Gunnar (1964). *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund: CWK GLEERUP.

_____ (1992). *Garments from Top to Toe Eastern Turki Texts Relating to Articles of Clothing Edited with Translation, Notes and Glossary.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.

KAYDAROV A.; SADVAKASOV G.; Talipov T. (1963). *Hazirqi Zaman Uygur Tili 1. Qisim Leksika ve Fonetika*, Almatı: Kazak SSR Penler Akademiyasının Neşriyatı.

KOCAOĞLU T. (2003). "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi". *Türk Kültürü*, Temmuz-Ağustos, s. 266-281.

Mahmud Kâşgarî. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, (Haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [DLT]

NECİP Emir Neciboviç (1971). *Modern Uigur*, Moskova: "Nauk" Publishing House.

_____ (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖGER Adem; KILIÇ Filiz (Ed.) (2016). *Risāle-i Kassāblık (Kasaplık Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Hüseyin Karakaya) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; KILIÇ Filiz (Ed.) (2016). *Risāle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi).* (Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; TEK Recep (Ed.) (2016). *Risale-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi).* (Yayıma Hazırlayanlar: Kadri H. Yılmaz, Ahmet Turan Türk, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; TEK Recep (Ed.) (2016). *Risale-i Harratlık- (Ağaççılık Risalesi)*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Hüseyin Karakaya, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; TEK Recep (Ed.) (2016). *Risale-i Nemed-Mâllık (Keçecilik Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Hüseyin Karakaya, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; TEK Recep (Ed.) (2017). *Risāle-i Dehkānçılık (Çiftçilik Risalesi).* (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖGER Adem; TEK Recep (Ed.) (2017). *Risâle-i Mûze-Dûzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest) Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖZTÜRK Rıdvan (2010). *Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PAÇACIĞOLU B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

RAQUETE Gustaf (1912). "Eastern Turki grammar: practical and theoretical with vocabulary Part I" [Doğu Türkçesi Grameri: Sözlüklü Uygulamalı ve Kuramsal Kısım 1]. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 15, s. 111-183.

_____ (1927). *English-Turki Dictionary Based on The Dialects of Kashgar and Yarkand*. Lund: CWK GLEERUP.

SHAW Robert Barkley (2014). *Kâşgar ve Yarkent Ağızı Sözlüğü*. (Çev. Fikret Yıldırım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SÜLEYMAN Esed (2013). "A Study on Kashgar Prints Eastern Turki Printed Materials Published by the Swedish Mission Press in Kashgar (1892-1938)", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 75-108.

_____ (2017). "From Eastern Turki to Modern Uyghur: a Lexicological Study of Prints from the Swedish Mission Press in Kashgar (1892-1938)". *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar JARRING.* (Ed.: Ildikó BELLÉR-HANN; Birgit N. SCHLYTER; Jun SUGAWARA), s. 58-79.

Şincañ Uygur Aptonom Milletler Til-Yéziq Xizmiti Komitéti Luget Bölümi, (1990-1998), *Uygur Tiliniñ İzahliq Lugiti*. 6 Cilt. Urumçi: Milletler Neşriyatı. [UTİL]

TANRIDAĞLI Ferhat Kurban (2001). *Çağdaş Uygurcada Hoten Ağzı.* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

TEKİN Talat (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.

_____ (2005). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi Yayınları.

TEKLİMAKANİ Abdureup Polat (2004). *Çağatay Uygur Tili Heqqida Müpessel Bayan*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

TERES Ersin (2013). *Çağatay Türkçesi Dil Bilgisi ve Metin Çalışmaları.* İstanbul: Sürat Üniversite Yayınları.

YAKUP A. (2005). *The Turfan Dialect of Uyghur*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

YAZICI ERSOY H. (2007). "Yeni Uygur Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.

YILDIRIM Fikret (2007). *Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü.* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.